

Кудю йты?

РИЗДВЯНА ПОВИСТКА.

Iter hac habui.—Terrentius.

Tu ibi tuam viam.—Plautus.

авно се діялось, колы ще на престоли Рыму сыдивъ пышный Кесарь Августъ, колы гордый Рымъ, увесь свить пидъ свою владу пидгорнувшы, упывшысь славою и кров'ю людською, не дбавъ, що и його дни Паркы поличылы, що и його слави й пануванню прыйде кинець колысь—не дбавъ про се Рымъ, думавъ вичне пануваты й пышаться, выпысавшы на своему прапори гордый девизъ: *Regere imperio populos, Romane, memento!*—утопавъ у роскошахъ и оргіяхъ и, не маючы вже куточка на свити, де бъ можна точыты кровь людську за славу и владу Рыму,—прольывавъ ии на арени Колизея на втиху дыкой черни... Колы й Богомъ улюблена Палестына, втратывшы свою долю й волю, зробывшысь гостынцемъ для преторивъ всевладного Рыму, покирлыво несла ярмо чуже, сподиваючысь лышень, що отъ незабаромъ прыйде ии Мессія гризный та можный, вызволыть ии з-пидъ новои египетської кормыгы поганивъ и... поставыть Ерусалымъ натомисть Рыму,—въ си часы Господь, справди втомывшысь дывытыся на неправду людську, хотивъ показаты людямъ зразокъ до кращого жыття. Але не новый потопъ думавъ винъ на ихъ наслаты — ни, винъ хотивъ послаты людямъ Сына Свого, лышень не такимъ царемъ, якимъ його сподивалыся сыны Израилеви, а царемъ правды й воли за для усякого жывого твориння...

Якъ передь потопомъ стародавнимъ люде переступылы миру всяку беззаконства та неправды, такъ и передь прыходомъ Того, хто мавъ обмыты души людськи видъ броду гриховного. Рымъ, осередокъ земли, панъ и володаръ свиту, зибравъ въ одно мисце уси грихы, усю нечысть и погань на свити, одягъ його въ порфыру й багряныцю и куревомъ обкурывъ запашнымъ, — такъ саме, якъ винъ зибравъ богивъ усього свиту, збудовавши за-для ихъ пышний, чудовый Пантеонъ—мовъ бы, щобъ насміяться зъ самыхъ богивъ, мовъ бы на те, щобъ вони були свидки усього того, чымъ мусыть гыдуваты усяке Божество... Справди, досыть подывытысь у Колизей, щобъ побачыты, що си люде збулысь всього людського: на арену выходять гладіятory-перебійцы:—Ave, Caesar, morituri te salutant!—У-гори, на хорахъ, мовъ диброва в-осены лыстамъ зашумила, заплескалы въ долони: буде пакъ на шо подывытысь! И бьются перебійцы смертельнымъ боемъ... на втиху... прольвають кровъ свою, щобъ Рымляне не забувалы, яка вона йе на колирь. Отъ одынъ пада и простягае руку вгору — просыть мылосердя,—жыття просыть подаруваты. Гнивлывый гоминь у-гори: якъ, мовлявъ, маючы щастя вмерты передь очыма Риму, винъ сього не уважа за щастя, винъ иншого бажае,—бажае жыты! И руки, тысячи рукъ раптомъ махають до-долу — знакъ, що Рымъ не дае мылосты, и переможець, диждавшысь сього гасла, встромля въ товариша в-останне згубнее зализо... Рясни плескання въ долони й дыки выгуки повиталы послидній стогинь людны!... И жадна душа сыхъ запеклыхъ людей не почувала жалю, не здригнулась, не вжахнулась; ниhto бъ з-помижъ ихъ не мигъ думаты й сказаты, що подія, котру вони бачуть,—тяжке, несвицьке злочынство, що люде не повинны ризаты людей, бувшы самы люде, а не звири—ниhto сього не мигъ сказаты! уси дывылыся на сю страшну подію, якъ дывлятыся на саму звычайну забавку; усякъ зъ ихъ, маючы передь очыма кривави кружалъця, супокійно брався за шматокъ хлиба—винъ йому не пахъ кров'ю, а хочъ и пахъ—байдуже!

Одна лышень душа почула се, одна вона вжахнулась, одна схаменулась,—се була душа молодого германця-легіонера, шо слыжывъ кесареви пидъ рымськымъ именнаямъ Люціуса. Германецъ скрыкнувъ тежъ, але не крыкомъ дыкой втихы радисного Колизею, а крыкомъ кривавого болю. Въ гладіяторахъ, шо вбывалы одынъ одного на втиху кесареви й його рабамъ, винъ пизнавъ

сыннв вильнои Германіи, бративъ своихъ крвныхъ... винъ выразно почувъ, якъ конаючы гладіаторъ, що валявся на писку арены, прошепотивъ въ останне: „Германіе, батькившыно, прощай!“ Винъ выразно побачывъ, якъ рука другого, забыйци, затремтила на сей шепить забытого, якъ забыйця видкынувъ меча геть видъ себе и стоявъ остовпилый, несамовытый, забувшы вклонытысь, якъ то лычыло, громади Колизейній, що крычала йому: „bravo!“ Винъ, запеклый гладіаторъ, почувъ, що забывъ брата свого; винъ може вперше почувъ, що и винъ сынъ Германіи; може вперше помыслывъ про те, на вищо винъ жыве и що винъ робыть... Все те побачывъ и почувъ молодой легіонеръ Люціусъ, выбигъ зъ Колизею, мовъ несамовытый, и геть пишовъ темнымы вулицымы Рыму, навманья, не знаючы куды,—подальшъ бы лышень одъ сього крыку й гомону нависного, подальшъ одъ сыхъ людойидивъ... Думкы одна по одній, якъ сполохане гайвороння, тиснылысь йому въ голови, просылыся геть, просылы одповиди, свитла, сплиталыся въ якусь безладню мишаныну и прымушувалы лышень його все йты та йты, чы краще бигты, мовлявъ бы, видъ себе самого.

— Чы жъ я не такой самый гладіаторъ, якъ и си безщасни,—думалось йому,—чы жъ и я доси живъ хйба не на те, щобъ, кылы то треба, вбываты бративъ моихъ?

Раптомъ прыгадалось йому, якъ винъ недавно вернувся зъ походу въ непокирну Германію зъ Брытаникомъ, якъ винъ бывся изъ своимы такы братамы за-для славы несытого Рыму, лышень не на арени Колизею, а на другій арени—на арени бойвыща. И тамъ винъ чувъ, якъ вмираючы германци згадувалы свою мылу Германію, але чому винъ тоди сього не розумивъ, чому теперь лышь въ тямкы йому сталъ, що и винъ,—чы воюючы за славу Рыму, чы то нивечучы батькивськы звычай та мову дидивъ своихъ на корысть панського Рыму, чы займаючы въ полонъ германцивъ для гладіаторськыхъ шкиль та рабства,—що винъ не що, якъ гладіаторъ, що риже брата, що ныщыть батькившыну на втиху и вдоволення деспотычныхъ примхъ рымськой и золотой и брудной черни. Лышень теперь зрозумивъ винъ, що дарма йому дывытысь зневажлывымъ окомъ на сыхъ нещасныхъ рабивъ-бойцивъ, бо винъ и самъ такой, та не знавъ лышь сього, якъ не знавъ сього й тей, що ось допиру вбывъ свого

брата... Довго винъ рись и набирався хысту та сылы въ школи гладіаторській, довго прывчався винъ, якъ треба колоты и встромыты зализо въ людське тило—и байдуже! И отъ тоди лышень, колы почувъ, заризавшы брата, давно забытый, але мылый гоминь: „Германіе“, тоди тилькы правыця йому затремтила; тилькы тоди ставъ безталанный думаты про свои учынкы... „А хиба жъ я не такой?—думавъ Люціусъ,— хиба и мене змалку не взято до школы, якъ и того гладіатора, тилькы не до тіеи, а до иншой, де наповалы мое сердце отруйнымъ зиллямъ рымськымъ, де прывчалы до звычайвъ рымськихъ, де казано мени забуваты и зневажаты батькивську мову и звычайи, де призвычайено мене рымляныномъ себе вважаты й соромытыся своеи крови германської, бажаты навить забуты про те!... Хиба жъ пакъ я не такой йесть самый гладіаторъ? И мене, якъ його, Рымъ готувавъ до арены, до арены—ныщыты, руйноваты несвидомо, навить не догадуючысь, Германію, що мене породыла, що мене выкохала... Хиба не я бывся зъ непокирными Германцямы, якъ зъ бунтивныкамы варварства що не розуміють благъ рымської культуры та освиты и хочуть власной воли, бажаютъ зистатыся самымы собою?... Мени здавалося, що я, послугуючы Рымови, побачу благо Германіи, колы вона рабомъ такимъ, якъ отси гладіаторы, впаде пидъ п'яту Цезареву... Лыбонъ же я помылявся гирко!?...“

Такъ думавъ, такъ вагався сердцемъ германецъ Люціусъ, прытулывшыся гарячою головою до стовпа на форуми. Пусткою та сумомъ несло видъ сього славетного колысь мисця... А такъ ще недавно вильный народъ обиравъ тутъ вильными голосамы славныхъ консуливъ та трыбунивъ, ще недавно вильный народъ дававъ тутъ мудри законы для вселенной, ще недавно бачывъ форумъ сей скривавлену кырею велького Цезаря, ще недавно луною звидсы голосною неслася вильна, якъ колысь народъ рымський, бурхлыва, якъ море, завзята, якъ сердце Муція Сцеволы, мова останнього рымлянына, що не вагався встромыты меча у груди своему другуви коханому, колы побачывъ, що сей другъ куде кайданы воли рымського народу... Теперъ на сей форумъ зганяють лышь никчемни товпыща черни, що за дынарий та дармове выдыще въ Колизеи продае голосы на що хочъ своему панови Августу; мыне ище невелычкый часъ — и всевладный Августъ не матыме потребы граты бильшь и сеи комедіи зъ тинню республики.

Таки, слыве таки думкы мусилы промайнуты въ розворушеній души Люціусовій. Нызкою мыналы передь його очыма мынули лита. Невыразно, якъ у сны, прыгадалысь йому ти щаслывы годыны жыття, колы винъ рисъ малымъ хлоп'ямъ десь далеко, далеко звидсы, коло шумнодибровного Гарцу... Згадуе винъ, якъ сны, повыти у туманъ минувшыны, чудови казкы, що йому няня, пестуючы росказувала— про видмы на Гарцу, про богивъ злыхъ и добрыхъ: Одына, Тора, про Валькирій; чудови писни спивала про славу дидивъ, про волю—гордоши германця... Якый винъ бувъ цикавый тоди, якъ пыльно прыслуhavся до всього, якъ бажавъ усе знаты. Погляне на небо, засіяне зорыма— и заразь до ненькы: „А що то, мамо, на неби такъ блыма хороше та ясно?“— „То, сыну, зори, чы пакъ виконечка въ палати у Одына въ Валгали— черезъ ихъ дывлються души славныхъ германцивъ, що поляглы за волю батькившыны, буючысь зъ рымлянамы несытымы: воны дывлються, чы й ихни сыны йдутъ ихньою тропою, и якъ колы побачуть, що хто зрадыть Германію, порымщыться, або побижыть зъ бою, якъ бигають жинкы (тыльки не германськи—си уміють, якъ умерты), то якъ побачуть що такее, заразь же Одынови скажуть, и на-выкы такому Валгала заперта... И горе зрадныкови!.. Колы побачышь, що зоря падае,—се зъ пересердя такъ грюкнувъ хто виконечкомъ небеснымъ, побачывшы погани вчынкы зрадецькы, що воно геть одирвалося и впало... Пыльнуй, сыночку, щобъ звидты бачылы твои лышь добри вчынкы“...

Побачыть дытя течійку, потичокъ срибловодый, що каминцямы бижыть, журлыво гомонючы, мовъ нарикаючы на кого...

— А се, мамуню, що? А звидкы се?

— Се потикъ — Журба Германської Матери,— зъ псвагомъ видказуе матуся.— Колысь жыла тамъ далеко маты, и сынъ у неи бувъ, та зрадывъ батькившыну— перевернувся на рымлянына и бывся изъ своимы... И колы безщасна маты дизналася про те, то не хотила бильшь дывытыся на сонце, не хотила соромного жыття и розлылась слизьмы, зробывшысь течією журлывою, струмочкомъ жалибнымъ, що ажъ до-вику плакатыме й нарикатыме на долю, що дала ій породыты зрадлывого сына... И дывно йесть: вода въ сьому потичку солона, якъ ропа, ажъ гирка, якъ слезы!... Дывыся, сыну, щобъ и твоя ненька не розлылась гиркымъ потокомъ...“

И поцилуе його палко, и прыгорне любо та пестливо до матерыного лоня чыстого... И багацько,-багацько розказувала йому неня, але й вона всього не знала:—про се можна,—було скаже,—дизнатысь хиба въ школахъ у Рыми—тамъ все те знають,—колы не зможе вдовольныты цикавого хлопця.

— То ты мене, нене, виддасы до школы, щобъ и я всезнавъ?

Зитхне матуся гиренько та й скаже:—Охъ мій сыноньку, багацько, багацько вже такыхъ, якъ ты, ходыло до шкиль римськихъ, та чы багато зъ ныхъ вернулося до-дому, чы багато зъ ныхъ зосталося сынамы вирнымы Германіи, чы багато жъ то ихъ, щобъ не хотили проминяты сумни, але роскишни лисы, яры й долины батькившыны на пышно-золотый той Рымъ? Чы багато жъ ихъ не схотили проминяты волю германця на службу золотого раба Кесаревого? Чы багато тыхъ, що не схотили статысь слипымы челядныкамы римлянамъ и, спомагаючи имъ звоюваты нашъ вильный край,—не плондрувалы його, не ныщылы наши звычаи стародавни, не осміялы батькившькои славы и давнихъ учынкивъ, не гордувалы ридною мовою и кров'ю?... Боюся, мій коханий, щобъ и ты не стався оттакымъ перевертнемъ гыдкымъ, якыхъ у насъ не мало; боюся, щобъ и ты не спаношывся, не пороманывся, не занехаявъ ридный край... То краще бъ мени тебе не родыты, краще бъ мени тебе маленькымъ поховаты...

И обиллеться бидная маты дрибнымы сльозамы.

— Ни, мамо, я не зраджу Германію, я не хочу йты до римлянъ, я бытымусь изъ нымы...—палко скаже хлоп'я.

Потимъ винъ уже не прыгадае соби, якимъ побытомъ опынввся въ Риму: чы його узято до вйська, чы його просто виддано до школы вчытысь мудрошей римськихъ,—тільки пам'ятае себе вже въ римській школи. Тутъ уже дизнався винъ про те, чого не могла йому з'ясуваты матуся; тутъ дизнався, що и все те, про що матуся оповидала—брыдня тилькы; що ни Одына, ни Тора, ни Валгалы нема, а йе лышь Юпитеръ та инши Олимпійци, що и зори зовсимъ не йе виконечка германського раю, а дрибненьки, романогрецьки боженята; найславнійши з-помижъ ихъ—Эось рожевоперста та Фебъ блыскучий. Тутъ винъ дизнався, що його родычи германци—невигласы свитови, дыки дибривни мешканци; що духъ ясный людський мусыть горнутыся до Риму, до його освиты й культуры, и щастя Германіи на тому залежыть, щобъ вона яко мога швыдче сталась слугынею Риму—винъ дасть

ій преторивъ, софистивъ и кайданы; винъ навчыть іи розумити и чытаты Горація Флякка и спиваты зъ нымъ у-купи хвалу Августу, якъ Богови, та тилькы й знаты, що упывшысь, тупаты: nunc est bibendum, nunc pede libero tellus pulsanda, замисць гризного крыку: „Умремо за волю и Германію!“—бо рымлянамъ тоди тилькы й воли було, що тупаты вильною ногою въ диль... Все отсе рымляне могли дати германцямъ, одибравшы за те вильну й чысту душу—добра, хочъ проклята плата!... Усихъ мудрощей рымськихъ навчывсь Люціусъ, и самъ ставъ рымляныномъ. Якою темною, якою дыкою та простацькою показалаь йому ридна Германія! И чуття зневагы до бидной Германіи, до іи звычайвъ, до дыкои іи доли росло зъ нымъ у-купи. Якъ винъ бажавъ наблызты іи до сього сонця—Рыму, щобъ промивъ, сяйво видъ його освитыло хочъ трошкы сумни лисы Германіи. Въ души його на дни зберегалься несвидомо чысти порывання до выщои правды на земли. Роскишно-погане й розбещене повитря Рыму не торкнулось своимъ бруднымъ отруйнымъ подыхомъ до іи.—и колы бъ винъ вырись у пуцахъ Германіи—винъ бывся бъ за волю іи й долю; винъ бы не знавъ ни Гомера, ни Гезіода, ниже розумився бъ на рабськихъ виршахъ Гораціевыхъ, за те бъ зневажавъ розбещеныхъ, пещеныхъ роскишныкивъ Рыму й ненавидивъ його золоти кайданы, въ котри винъ куде народы; воля Германіи була бъ йому выщюю правдою на земли,—безперечною правдою и бездоганною. Але, кохаючысь у чудовыхъ гексаметрахъ безсмертныхъ грекивъ, розуміючы красу Пиндара, бачучы культуру Рыму ступинемъ выщого жыття, пизнавшысь на софистычныхъ мудроцахъ, на діялектыци, розуміючы загальну высокисть духового й культурного жыття—винъ уже мусивъ дывытыся на свить божый очыма рымлянына: винъ бачывъ у воли Германіи дыке варварство, въ борни іи за ню—війну зъ культурою. И хочъ духъ його не мигъ удовольнытыся роскошамы культурного жыття, хочъ духъ його шукавъ, жадавъ святой правды на земли, але жъ хто йому про неи мигъ сказаты? Хто мигъ сказаты, де вона, яка вона, що робыты, якъ треба жыты на земли? Все той же Рымъ, роскишний, мудрый и паскудный, а не зневажена, простацька Германія його. И отъ тыняеться винъ по стогныщахъ Рыму велелюдного—напевне скажутъ мудри, наймудрійши въ Рыми, славетни стойкы. Пытаеться винъ стойкивъ, розпытуеться. Мудри воны речи кажутъ, але байдужисть ихня до всього на свити не любя йсть йому:

въ отсій байдужости до свита, до його справъ, убачається йому бажання, зберигшы мудро спокій та ривновагу души въ симъ неспокійнимъ и неривновагимъ жытти, ще мудрійше вмерты. Але сумырытысь такъ могла лышень душа зневирлывои, втомленои жыттямъ романської громады. Душа германця, що не мирявъ ни сыль своихъ, ни рукъ не потомывъ, ни сердца не захолодывъ ще—байдужисть ся мудра здавалася немудрою. Йому хотилося життя, вчынкивъ, хотилося праці; байдужо-ривновагий стоикъ не мигъ йому вказаты певнои пути; винъ мигъ путь показаты до власнаго супокійного, щаслывого жыття, але германцєви хотилося жыты для людей, внести и свою долю въ скарбъ добрыхъ учынкивъ на земли... Спытатысь у рымського народу, чого йому треба для його щастя. „Чого треба для твого щастя, Рыме?“—пытається винъ.

— Для мого щастя й славы,—каже Рымъ,—треба ось чого: колы въ убогои вдовы, твоеи матери, йе остання тельця, намъ треба взять ии на кесаря порфыру и щобъ йому було на шо уряджаты рымській голоти грыща въ Колизею, щобъ йому було за шо дармовымъ хлибомъ нагодуваты чернь рымську, бо вона дала йому за се здоптаты останкы вильной республики; колы у тебе йе братъ, остання утиха твоеи ненькы у старощахъ ии—намъ треба його взяты чы въ гладіяторы, чы то до легіонивъ, щобъ було кымъ звоюваты ще тыхъ германцивъ та парфянъ и иншыхъ варваривъ, що не бажають лызаты нигъ рымському володарєви.

— А правда жъ ваша де?

— А ось де наша правда—кесарь. Винъ носытель правды на земли, винъ знаменує Бога, йому мы ставимо божныци й вивтари...

— Невже се такъ, неевже се правда, найвыща правда?...—думавъ винъ. И въ мукахъ, у невири та въ розради, въ війни зъ самымъ собою йшовъ винъ въ Сирію, за Рєнь воюваты германцивъ та иншыхъ варваривъ. Теперь, збираючысь ще въ Палєстыну держаты неспокійныхъ гебраивъ пидъ владою й ступою Рыму, винъ завитавъ у циркъ, у безславный Колизей, де й першъ бувавъ, де й перше бачывъ те, що и теперь. Тилькы ранійшъ йому се не здавалось дыкымъ та нелюдськымъ—душа його и очи звыклы бачыты пролыту кровъ и не важыты жыття людське, ни хто бо його не важывъ, ни хто не бачывъ у Колизею ни чого, окримъ театру, опричъ выдовыща—ни чого. Теперь же та подія, якъ два

германци былыся на втиху черни и вмиравъ одынь, вмиравъ зи словомъ любымъ: „Германія“— теперь вона, ся нелюдська подія, вразыла и розворушыла його душу, насунула и проясныла йому гадкы про давню давныну, прокынулася його германська кровь, прыгадалася йому матуся... и речи любви...

Зъ важкымы думама изъ смуткомъ въ серци, зъ лютою нудьгою йихавъ винъ другого дня до Палестыны. Йому лежавъ шляхъ до Ерусалыму, до претора Пылата черезъ невеличке мисто Вифлеемъ юдейський. Наблыжаючысь до Вифлеему, винъ побачывъ блыскучу вельку звизду надъ однимъ будынкомъ убогымъ. Нихто не мигъ йому, колы винъ зачудованый почавъ розпытуваться, нихто не мигъ сказаты, щдъ се таке мусыть значыты. Винъ спынывся у Вифлееми, щдбъ переночуваты.

Прокынувшыся вранци, чуе янгольны спивы: „Слава во вышнихъ Богу!“ бачыть округы себе дывный, небесный свить, чуе якусь радистъ, полегкисть души; озыраеться и бачыть чудову людыну въ лелійно-бильхъ шатахъ, невымовно хорошой вроды, зъ лагиднымъ, чудовымъ поглядомъ. Такои вроды земля ще не носыла.

— Хто йесы, чоловиче добрый?

— Я янголь, посланецъ Божый. Знай, що мисце се святе, тутъ недалечко, на подвир'ю онъ того будыночку, що надъ нымъ сяе звизда, родывся самъ Хрыстось.

— Хто жъ се такой Хрыстось?

— Се сынъ Божый, самъ Богъ, истынный, йедынный, що прышовъ спасти людей—такъ се прызначено одъ вику.

— Колы се Богъ, то йому бажаю поклонытысь.

— Иды за мною,—сказавъ янголь и воны пишлы.

Перейшовшы прозь зайиздныи двирь, Люциусъ уступывъ у якыйсь захыстокъ, наче бь печерю, де й побачывъ на сини въ яслахъ Божественне Дытя; округы сыдило двое вбогыхъ людей: Марія, Маты Божа, та святыи Йосыпъ; надъ ясламы ремыкгавъ товаръ, подыхаючы теплою парою на Дытыну, наче щдбъ Ии захыстыты видъ погожого пораннього повитря. Здавалося, въ очыцяхъ Рожденного видбывався розумъ выщый видъ людського; здавалося, сей рзумъ жывъ и свитывся вже одъ вику, все знае й знавъ и знатыме, що йому нема початку, ни кинця, и здавалося, въ очыцяхъ сыхъ небесныхъ вся сыла й влада свиту, земли и неба, того, що вже було и буде. Округъ головки Ды-

таты Передвичнього сяйво чуде изъ этеру розливало свить на всю печерю.

Люціусъ, поглянувшы на сю Дытыну, почувъ у серци якесь нове, невидомее чуття, якусь надземну радисть, млисть якусь и спустывся на-вколишкы й прыпавъ до-долу. Сяйво надъ голивкою Передвичнього слипыло йому очи.

— Я не могу бильше дывытыся на се Дытя,—каже винъ своему повожатому,—выведы мене звидсы.

Колы воны выйшлы, Люціусъ каже:

— Я бачу, що се дійсне Богъ, але мене одно дывуе: чому се Винъ у такой убожи прыйшовъ на землю?

— Я тоби ще не те скажу,—видказуе йому святой повожатый.—Винъ и вмре ще скатованый, розипнутый на хрести, самую зневажливою, ганебною смертю, зъ розбійныкамы у-купи...

— На вищо жъ се, для чого се? Хто жъ його за Бога тоди вважатыме?

— На те, щобъ спасти людей. Инакше жъ се зробыты не можна. Я се тоби заразъ з'ясую. Щобъ люде зрозумили, якъ имъ жыты, воны мусяты маты зразокъ такого жыття, котре воны могли бъ побачыты и по-викъ згадуваты, щобъ образъ сього жыття стоявъ имъ передъ очыма живою наукою, живымъ прыкладомъ. Колы бъ Господь прыйшовъ на землю у корони и порфыри, у золоти и въ едаби, колы бъ явывся Винъ у царськихъ палатахъ чы вельможныхъ,—то люде такъ бы и гадалы, то такъ бы й розумили, що багрянця лышень и корона, що золото лышень и самоцвты гидни йесть блызько буты до Бога; колы бъ родывся Винъ у палати—то бъ думалы, що якъ и Господь мынае вбогу хату, то значыты й и прызначено буты въ зневази людськый; колы бъ з'явывся Винъ царемъ могутнымъ и всевладнымъ, то бъ нихто не думавъ, що въ тили вбогого тесли, якимъ буде се Дытя-Богъ, може вмищатыся духъ Божественный, може видъ теперъ блыщаты частка Божественного розуму; колы бъ Винъ прыйшовъ зъ мечемъ кары й влады,—люде бъ думалы, що Божественного ладу ознака—се мечъ сылы й кары. Ни, навпаки,—Господь умысне все зробывъ не такъ: Винъ не хотивъ навить въ найбиднійшій хати родытыся, Винъ родывся у печери и не на лижку едабному, а въ яслахъ на сини; не цари й не вельможи бачылы появу його на свить, а перше за всихъ—волы и ослы. Винъ показавъ сымъ, що колы товаръ годенъ бувъ побачыты

появу Бога на земли, то годенъ винъ хочъ лагоды и ласкы видъ чоловика. Не цари зи сходу перши прынеслы йому дары и поклоньлыся, а найубожійши з-помижъ людей—чабаны,—сымъ Винъ показавъ, що прости, зневажени одъ сыльныхъ и мудрыхъ, си прости—найбільше щыри Його слова слухаты и хвалу Йому виддаты. Въ снасть тлинну людську, въ тило одягъ Винъ Боже-ственный свій Духъ; шляхъ убогого й злыденного жыття зо всима його прыгодамы, злыднямы й стражданнямы Винъ соби прызначывъ; надилывъ свою снасть всими потребами людського тила—чутлыву до холоду и голоду; утому чуты и жадаты вид-почынку, якъ и людське тило прыдатне чуты боли й муки. И саму душу Винъ свою вподобывъ до людської, що пидлягатыме гниву, и спокусамъ, и ваганнямъ. Якъ справжня людына про-жыве Винъ жыття свое святее, поклавшы кожду його мыть на послугу людямъ, усимъ оттымъ убогимъ, безталаннымъ, що у зневази у всихъ славныхъ и вельможныхъ; усимъ, що нужду ма-тымуть у пидмози, ласци й утиси... и врешти—умре за сыхъ людей, на хрести розипнений... Для чого жъ се?—спытаешъ, на вищо сього треба? А на вельку науку людямъ и прыкладъ: щобъ послужыты людямъ—ихъ треба полюбыты такъ, якъ полюбывъ ихъ Богъ,—ажъ до смерты Своеи; а щобъ ихъ полюбыты такъ, то се зразокъ дае Хрыстось: треба йедыного—буты зъ нымы, все те видчуваты, що й ти, котрымъ маешъ служыты; треба жыты ихнимъ жыттямъ, ихними потребами, ихними радошамы и смут-комъ ихнимъ, треба свою душу зилляты зъ ихньою душею и пиднисшысь духомъ въ высокости, зоставатыся ихнимъ братомъ... И колы ты хочешъ Хрыста соби за Бога маты—йды Його сли-домъ, Його ступою—на скилькы людський духъ може бути до сього здатный,—иды до тыхъ, до котрыхъ душа твоя найблыжче, иды до тыхъ, де ты родывся, чїи и радости, и горе мусять бути тоби найблыжчи; тилькы тамъ душа твоя найповнїйше видчуе те, що и воны чують, тилькы тамъ ии обїйме найпалкїйше полум'я любви до людей и бажання найревнїйше и жыты, и вмерты за-для ихъ, твоихъ коханныхъ и серцю блызкыхъ... Для того и Господь, щобъ взята Имъ на себе снасть людська понялась най-більшымъ паломъ любви до людей, мусивъ родытысь видъ лю-дей и жыты такъ мижъ тымъ людомъ, де родывся. Не до фары-сеивъ, не до можныхъ пиде Винъ—ни, Винъ визьме въ свою оборону людъ темный и убогий, людъ безпрытульный и покрыв-

дженный. Огонь жерущий свого слова гнильвого Винъ вылле на тыхъ фарысеивъ и можныхъ, катюгъ лкъдскихъ; имъ кару прорече небесну: „Горе вамъ, книжныкы и фарысеи!“

И зныкъ божественный вистовець. Люціусъ бувъ якъ у-ви сни—все зрозумивъ винъ теперь, все йому стало ясно, стало выдко йому шляхъ правды й воли на земли...

— Поклоняюсь Тоби, Боже вбогихъ и малыхъ, и беру твого жыття будучого прообразъ моимъ малымъ и никчемнымъ сыламъ на прыкладъ и науку! Зрываю зъ себе шаты золотого раба римського владыкы! Выдераю, выкореняю изъ моеи души уси прыкметы рабської души римської, що защепыло ихъ мени жыття изъ нымы спильне, що ихъ надыхавсь я въ повитри римськимъ отруйнимъ. Омью, омью въ Рени риднимъ я римського пиднижка плямы; зъ повитрямъ вильнымъ ридной безшасной вдовыци-ненькы, Германіи моеи, вдыхну я знову, верну я знову любовь и палъ до щастя ии й воли; поновлени згадки про лита дытячи шасни вернуть мени и чысту душу, и видвагу за правду ии статы, поновлять въ мени бажанна для неи жыты, для пытомои краины, що топчуть теперь ии легионы римськы й псують, мордюють нещаслыву. Сонце твое побачывшы, дибровы твои, горы и долины, сердце въ соби германськее почувшы—те сердце, що былося такъ дытямъ ще за-для неи лышь, ненькы моеи, для щастя й воли ридного краю, зирвавшы, скинувшы изъ себе Рымлянына,—я стану тымъ, кымъ мушу буты, й почую въ соби сылу и бажанна йты тымъ шляхомъ правды, що вказуе мени Господь новоявлены... Германіе моя убога, зневажена и темна! Тоби видъ сіеи годыны усе мсе жыття, уся любовь моя, весь палъ души моеи,—зъ тобою, зъ твоими сынамы я рсдилю твою сумну долю й полонъ, и муки, и зневагу, що завдае тоби блискучый, въ золоти й крови втопаючы, проклятый, на гибель люту слизьмы и стогономъ народивъ обреченный Рымъ... И смерты самои, дай Боже, Хрысте Святыи, мени щобъ не злякатысь прынять изъ рукъ кативъ твоихъ, моя святая, ридна земле, за тебе, за волю твою й долю и за твою правду...

Такъ помолывся щыро билия Вифлеему въ святыи день народження Божого першый хрыстіянынъ Германіи.

1889 р.

— * —